
ÖTÜKEN

OSMANLI SARAYINDA SANATÇI CARİYELER

IV. Mehmed Dönemi (1677-1687)

Günnaz Çaşkurlu

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1519
KÜLTÜR SERİSİ: 877

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-930-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ.SAN.VE.TİC.A.Ş
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sk. Güven İş
Merkezi No:6/13, Bağcılar / İstanbul
Sertifika Numarası: 20699 Tel: (0212) 446 05 99

İstanbul- 2020

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

GÜNNAZ ÇAŞKURLU; 10 Eylül 1980 tarihinde Afyon'da doğdu. 1991 yılında Emirdağ Mithatpaşa İlköğretim Okulu'ndan, 1998 yılında ise Emirdağ Anadolu Lisesi'nden mezun oldu. 2002 yılında Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde lisans ve 2005 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2006 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı ve 2012 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda doktorasını yaptı. 2019 yılından bu yana Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmaktadır. Osmanlı saray haremi ve 19. yüzyıl Avrupa resim sanatı konularındaki çalışmaları, *Belleten* ve *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*'nde yayımlanmıştır. Osmanlı saray kadınları konusunda çalışmalarını sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 11
KISALTMALAR 13

GİRİŞ

Konunun Önemi ve Kapsamı 17
Araştırma ve Kaynaklar 19

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI SARAY HAREMİ VE IV. MEHMED DÖNEMİ

Osmanlı Saray Haremi 27
Kurum Olarak Harem 32
Haremdeki Cariyeler 42
Cariyelerin Temin Edilmeleri 42
Cariyelerin Hukuki Durumları 48
Cariyelerin Eğitimleri, Görevleri ve Statüleri 53
Cariyelerin Harem Yaşamları 58
IV. Mehmed'in Saltanat Yılları, Harem Yaşamı ve Dönemindeki Eğlence Anlayışı. 64
IV. Mehmed'in Saltanat Yılları 64
IV. Mehmed'in Harem Yaşamı 69
IV. Mehmed Dönemindeki Eğlence Anlayışı 75

İKİNCİ BÖLÜM

IV. MEHMED'İN HAREMİNDEKİ SANATÇI CARİYELER

Sanatçı Cariyelerin Temin Edilme Biçimleri ve Fiyatları 91
Sanatçı Cariyelerin Hocaları 101
Hanendeler 102
Sazendeler 106
Diğer Hocalar 112
Sanatçı Cariyelerin Eğitimleri ve İcraları 119
Musiki 119
Seyirlik Oyunlar 125
Sanatçı Cariyeler İçin Yapılan Masraflar 130
Giyim Kuşam Masrafları 130
Muhtelif Masraflar 146

SONUÇ 155
KAYNAKLAR 157
EKLER 169
DİZİN 197

ÖN SÖZ

Bu kitap, 2012 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi'nde tamamlanan "IV. Mehmed Dönemi Osmanlı Saray Hareminde Sanatçı Cariyeler (1677-1687)" adlı doktora tezimin, üzerinde değişiklikler yapılmış hâlidir. Bu konuda çalışmaya karar vermemde iki eserin önemli etkisi oldu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı" adlı makalesinde Osmanlı saray haremindeki cariyelere müzik eğitimi verildiğinden söz eder ve bu eğitimin IV. Mehmed döneminde yoğunluk kazandığına değinir. Yine Metin And, "Sanatçı Cariyeler" başlıklı makalesinde benzer şeylerden bahsederek onların gösteri sanatlarında da eğitildiklerini ifade eder. Bu eserleri kaynak alarak çalışmaya başladığımda yol gösterici nitelikteki eserlerin sınırlı sayıda olduğunu fark ettim. Çalışmanın temelini oluşturan arşiv malzemeleri, özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi'nin arşivinde yaptığım araştırmalar bana farklı bir dünya sundu. O dünyayı anlamaya çalıştığımda yaşadığım çaresizlik hissi ise hâlâ sonlanmış değil. Araştırma esnasında yaşadığım zorluklardan biri de, arşivdeki genel bilgiler içeren tasniflerin ve katalogların yeterince yönlendirici olmaması, arşiv belgelerinin aranıp bulunması için zaman harcanmasıydı.

Çalışma azmi ve disiplinini örnek alıp cesaret bulduğum kıymetli hocam Mehmet Genç'e, çalışmanın başından itibaren sıkıntılarımı dinleyip çözüm yolları bulduğu, bana arşiv belgelerini tanıttığı gibi okumayı da öğrettiği ve değerli zamanını benimle paylaşacak kadar cömert davrandığı için minnettarım. Bana öğrettiklerine ve verdiği emeğe layık olmaya çalışmak en önemli gayemdir.

İSAM Kütüphanesi'ne zengin arşivi ve sağlamış olduğu çalışma ortamından, fotokopi çalışanlarına verdikleri hizmetten, İSAM Misafirhanesi'ne ise her fırsatta sağlamış oldukları konaklama imkânından dolayı şükran borçluyum. Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına, istenilen belgelerin mümkün olduğunca hızlı bir şekilde temin edilmesini sağladıkları için teşekkür ederim. Arşivde ilk tanıştığım kişilerden olan Dr. Mustafa Küçük'e yardımlarından dolayı şükran borçluyum. Bu çalışmaya tez sürecindeki katkılarından dolayı ise Prof. Dr. Hayri Çapraz'a müteşekkirim.

Manevi desteğiyle her zaman yanımda olan, çalışmalarımın ilk okuru ve eleştirmeni sevgili eşim Buğra Çaşkurlu'ya minnettarım. Yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Hakan Karagöz'e, her zaman yanımda olan dostlarım Dr. Öğr. Üyesi Melike Sarıkçıoğlu, Dr. Havva Eltetik ve Arş. Gör. Dr. Gül Hanım Cengiz'e sonsuz teşekkürler. Zor zamanlarımda yanımda olup beni destekleyen aileme ise şükranlarım sonsuzdur.

Günnaz ÇAŞKURLU
Ankara – 2020

GİRİŞ

Konunun Önemi ve Kapsamı

Çağlar boyunca medeniyetler farklılıklarıyla birbirlerini tanımlamış ve diğerini kendine benzemeyen taraflarıyla algılamışlardır. "Doğu" ve "Batı" medeniyetlerindeki ayrım, Pers savaşları sırasında Yunanların Perslerden farklı olduklarını görmeleri ve kendilerine özgü Batılı bir söylem geliştirmeleriyle ortaya çıkmıştır. Heredot'un ifadesiyle, Yunanistan uygarlığı, Persler ise barbarlığı temsil ediyordu. Bu nedenle de Heredot'un Persleri anlatırken başvurduğu imgelerin, yüzyıllar boyunca "Doğulu"yu nitelemek için kullanıldığı dikkat çeker. Orta Çağ'da ise rakibi olan İslamiyet'i çeşitli gerekçelerle suçlayan Hristiyanlık, Doğulu imgesini farklı bir boyuta taşımıştır. Hristiyanlık için kutsal toprakların doğuda olması, Batı'nın gözlerini Doğu'ya dikmesinin başlıca nedeni olmuştur. Doğu'nun büyüyen gücü Osmanlı Devleti ise 15 ve 16. yüzyıldaki başarıları sonucunda Avrupa'da korku uyandıran bir Türk imgesi yaratmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde, *Binbir Gece Masalları*'nın Avrupa dillerine çevrilmesiyle, geniş bir coğrafyayı kapsayan İran, Hint, Arap kökenli aşk, entrika, intikam, çok eşlilik ve harem yaşamı gibi Doğu'ya özgü konular Türklere de mal edilmiştir.[1]

19. yüzyılda Batı, oryantalizm adı altında Doğu'yu bir araştırma konusu olarak ele almaya başlamıştır. Dönemin oryantalist resimlerine ve romantik akımın temsilcisi olan edebi eserlere bakıldığında ise Doğulu imgesinin gerçekçi bir bakış açısıyla yansıtılmadığı gö-

[1] Edward Said, *Oryantalizm,* Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1999; Emmanuelle Peyraube, "Antoine Galland'ın Binbir Gece Masalları'nda Batı'nın Bir Hayali Olarak Doğu", *Toplumsal Tarih,* S. 187, Temmuz 2009, s. 40-46; Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985; Rana Kabbani, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, Çev. Serpil Tuncer, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1993; Yücel Bulut, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, Yöneliş Yayınlar, İstanbul 2002.

rülebilir. Doğu'yu anlatan savaş, harem, hamam ve esir pazarı sahneleri oryantalist resimlerde en çok tercih edilen konular olmuştur. Bu konular, Avrupalının merakını cezbedecek şekilde vahşetin ve cinselliğin abartılı bir biçimde yansıtıldığı sahnelere dönüşmüştür.[2]

Osmanlı dünyası hakkında yazmak ve bu dünyayı kendine göre kurgulamak Avrupalı için önemli bir uğraş hâlini almışken, Osmanlı'nın Avrupa'ya yönelik böyle bir merakı olmamış, olduğunda ise kendi söylemini üretecek gücünü yitirmişti. Bu nedenle baskın söylem Batı'nın söylemi, bu söylemi kurguladıkları kaynaklardan biri de Osmanlı sarayının haremi olmuştur. Kimisi önceden okuduklarını, kimisi de duyduklarını merak uyandıracak biçimde ve çoğu kez gerçeğin dışana çıkarak aktarmıştır. Osmanlı sarayındaki cariyeler ise şehvetin ve çokeşliliğin simgeleri olarak ön plana çıkarılmıştır. Oysaki durum tam olarak öyle değildi. Harem hiyerarşisi içinde sıkı bir disiplin altında yetiştirilen bu cariyeler, aldıkları eğitimler sonucunda çeşitli görev ve mevkilere getirilmekle birlikte, şehzade annesi ve valide sultan olarak hem hanedan soyunun devamını sağlamakta hem de hanedanın en önemli kadın temsilcileri olabilmekteydiler.

Saraydaki kadınlar haremde, erkekler de enderunda eğitilirdi ve bu eğitimin devlet politikasına hizmet eden bir amacı vardı. Hareme alınan cariyelerin içinde eğitimleri sonucunda başarılı bulunanlar haremde çeşitli idari görevlere getirilirdi. Farklı özellikleriyle dikkati çeken cariyelere de vasıflarına göre eğitimler verilebilmekteydi. Bu çalışmanın konusu da haremdeki cariyelere verilen sanat eğitimidir. Yapılan arşiv çalışmasında, IV. Mehmed'in saltanatının (1648-1687) son on yılında bazı sanatlarda usta olan cariyelerin hareme alındığı ve aynı zamanda cariyelere çeşitli sanatlarda eğitimlerin verildiği tespit edilmiştir.

İki ana bölümden oluşan kitabın birinci bölümü iki kısma ayrılmıştır. Birinci bölümün ilk kısmında Osmanlı saray hareminin teşkilatlanma açısından geçirdiği aşamalar anlatıldıktan sonra, haremin kurumsal niteliği, haremdeki hiyerarşi, harem halkı ve onların görevleri hakkında bilgiler verilmiştir. Haremdeki cariyeler ayrı

[2] Semra Germaner-Zeynep İnankur, *Oryantalizm ve Türkiye*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları, İstanbul 1989, s. 18-21, 42-44.

bir başlık altında incelenerek, cariyelerin temin edilmeleri, hukuki durumları, eğitimleri, görevleri ve haremdeki statüleri incelenmiş ve son olarak cariyelerin harem yaşamlarına değinilmiştir. Birinci bölümün ikinci kısmında IV. Mehmed'in saltanat yılları ana hatlarıyla ele alınmış, harem yaşamındaki önemli bazı ayrıntılara yer verilmiş, son olarak da dönemindeki eğlence anlayışı çeşitli örneklerle gözler önüne serilmiştir. Kitabın arşiv kaynaklarına dayalı yazılan ikinci bölümünde ise IV. Mehmed'in haremindeki sanatçı cariyelerin temin edilme biçimleri, eğitimleri ve onlar için yapılan masraflar üzerinde durulmaktadır.

Araştırma ve Kaynaklar

Çalışmanın ana bölümünü oluşturan ve çalışmaya şeklini veren arşiv kaynakları; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Ali Emiri ve İbnülemin tasniflerinin yanı sıra, Kamil Kepeci tasnifindeki defterler, Maliyeden Müdevver defterler ve Başmuhasebe Kalemi defterlerinden bazılarıdır. Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki bazı Ceyb-i Hümayun defterlerinden de istifade edilmiştir.

Padişahların saltanat sıraları esas alınarak yapılan Ali Emiri tasnifinde IV. Mehmed dönemine bakılmıştır. İbnülemin tasnifinin saray mesâlihi taranmıştır. Her iki tasnifte de makbuz niteliğinde belgeler mevcuttur, cariye alımları, cariyelere ve hocalarına yapılan harcamalar tespit edilebilmektedir.

Kamil Kepeci tasnifindeki defterlerin çoğu maliye kalemlerine ait defterlerden meydana gelir. Hazineye giren çıkan her şeyin kaydedildiği ruznamçe defterlerinden[3] IV. Mehmed'in saltanat yılları taranmıştır. Tespit edilen defterlerde (KK 1711, 1980, 1983, 1986, 1987, 1990) cariyelere ve hocalara yapılan harcamaların yanı sıra, cariye alımları, valide sultan, haseki sultan, şeyhülislam vs.ye verilen mevacibler, harem ve enderuna alınan kumaşlar, kiralanan arabalara ilişkin kayıtlara rastlanmıştır. Bu defterlerin çoğu, sayfa sayıları açısından hacimli ve içerdiği bilgiler açısından oldukça zengindir.

[3] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2000, s. 267-270.

Maliyeden Müdevver defterler, muhtelif maliye kalemlerine ait defterlerin yanı sıra, arazi tahriri, saray, yeniçeri, mevâcib vs. gibi diğer tür defterleri de ihtiva etmektedir. Maliyeden Müdevver defterlerin arasında kendi içinde ayrı özellikler taşıyan ve 200 yıllık bir süre içerisinde aşağı yukarı kronolojik bir sıra takip eden bir defter serisi vardır ve buna Kuyûd-ı Mühimmât defterleri denir. 17. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu defterler; Muhâsebe-i Evvel Kalemi'ne tâbi bir kâtib veya büro tarafından tutulmuş, Osmanlı merkez maliye bürokrasisi için hizmet vermiştir. Bu defterlerin bölümlerinden biri de tezkirelerdir, tezkireler içinde en hacimli bölüm ise hazine tezkirelerine aittir. Hazine-i Âmire'den yapılan edâ (ödeme) ve mübâyât (satın almalar) dışındaki bütün harcamaları, maaş ödemelerini, eminlere yapılan teslimat vs.'yi hazine tezkirelerinde bulmak mümkündür.[4] Bu çalışmada kullanılan defterler (MAD 4039, 4040, 4042, 4047) 150-300 sayfa arasında değişen geniş hacmiyle çok çeşitli ve zengin bilgiler içermektedir. Defterlerde cariyelerin hocalarına ve cariyelere ödenen nafaka ve yevmiye ücretlerin yanı sıra, eğitim gören cariyelerin giyim kuşam masrafları ve eğitimleri esnasında yapılan diğer harcamalar da tespit edilebilmektedir. Bu defterlerde hareme alınan cariyelere ve kiralanan arabalara ilişkin önemli bilgilere de rastlanmaktadır.

Osmanlı maliyesinin en önemli kalemi olan Başmuhasebe Kalemi, 17. yüzyıl başlarında malî hesapları kontrolle vazifeli kalemlerin bir araya getirilip mesul bir âmire bağlanmasıyla meydana gelmiştir. Devletin bütün irad ve masraf kayıtlarının tutulup bakıldığı ve bu kayıtların muhafaza edildiği kalemdir.[5] Bu tasnifteki birkaç defter içinde (DBŞM. D 215, 315, 373) harem ve enderuna alınan kumaşların yanı sıra cariyelerin ve yeni Müslüman olanların giysileri için yapılan harcamalar tespit edilebilmektedir.

Topkapı Sarayı Ceyb-i Hümayun defterlerinde, padişahın kendisi ve haremi için yapılan harcamaların yanı sıra, içlerinde harem kadınlarının da olduğu bazı kimselere yapılan ihsanların kayıtları yer alır.

---

4 İdris Bostan, "Kuyûd-ı Mühimmat Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri*, 30-31 Mayıs 1994, İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1995, s. 143-163.

5 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 142.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI SARAY HAREMİ VE IV. MEHMED DÖNEMİ

Osmanlı Saray Haremi

Akadca örtmek, gizlemek, başkalarından esirgemek, ayırmak, tecrit etmek anlamlarındaki haramu(m) olan harem kelimesi, Arapçada korunan, mukaddes veya muhterem olan şey veya yer anlamına gelir. Bu nedenle de Müslümanlar için kutsal olan Mekke ve Medine şehirlerine Haremeyn, Mekke'deki bazı yerlere ihramsız girmek yasak olduğundan buralara da Harem-i Şerif adı verilir. Toplumsal yaşamda ise İslam inancı çerçevesinde şekillenen harem; saraylarda, saraylardan farklı olarak konak ve evlerde genellikle iç avluya bakacak şekilde planlanan, kadınların yabancı erkeklerle karşılaşmadan günlük yaşamlarını sürdürdükleri bölümlere denmiştir. Etimolojik kökeni Doğu'da olan ve Doğu'ya özgü bir kurumu temsil eden harem, kimi zaman farklı isimler altında ve farklı biçimlerde diğer toplumlarda da kadın ve erkek olgusunun bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik Batı'da Doğu'nun haremine karşılık gelmese de, erkeklerin yaşadıkları mekânlardan ayrı olarak Yunanların "gynaikeion", Romalıların "gynaeceum" dedikleri kadınlara özgü mekânlara rastlanmaktaydı.

İslam tarihinde saray hareminin ilk defa Emeviler Dönemi'nde (MS. 661-750) ortaya çıktığı kabul edilmekte ve sarayın kadınlardan oluşan harem kısmında hadım hizmetkârın kullanıldığı bilinmektedir. Abbasiler Dönemi'nde ise (750-1258) saray teşkilatı daha fazla gelişti ve "harîmü dâri'l-hilâfe" adıyla anılan harem kurumsallaştı.[1] Diğer İslam devletleri de kendinden öncekilerden devraldıkları bu geleneğe kendilerine özgü bir biçim kazandırdılar. Ancak harem sadece Orta Doğu Müslüman dünyasına özgü bir kurum olmadı. İslamiyet'ten önce de Sümer, Asur, Hz. Süleyman'ın ve Ahamenîlerin

[1] Abdülkerim Özaydın-Nebi Bozkurt, "Harem", *TDİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 132, 133; Akgündüz, *a.g.e.*, s. 203.

Persepolis'teki krallık saraylarında harem dairesi bulunmakta ve sarayların haremleri de kızlarağası veya hadımağaları ile korunmaktaydı.[2] İslam dünyası dışında Çin, Hind, Bizans ve hatta Rönesans İtalya'sında, Toskana'da, Floransa'nın Patrici saraylarında ailenin dışa kapalı bir bölümü vardı. Burada cariye de bulunur ve üst sınıf kadınlar ve genç kızlar dışa kapalı yaşarlardı.[3] Haremi özel, kutsal, yasaklı bir bölge olarak düşündüğümüzde Bizans sarayında da imparatorun, tahttaki kraliçenin, dul kalan kraliçenin, imparatorluk çocuklarının yaşadığı çok çeşitli haremler mevcuttu ve bu yerler hadımlar tarafından sıkı bir biçimde korunup kontrol edilmekteydi.[4]

Harem düzeni ve mimarisi açısından bakıldığında dünyanın diğer saraylarındaki haremlerin Osmanlılardaki kadar hacimli olmadığı ileri sürülür.[5] Osmanlı saray haremi padişahın ailesi, hizmetindeki cariyeleri ve hadımağalarıyla birlikte yaşadığı yer olmanın ötesinde, harem halkının eğitildiği, içlerinden seçilenlerin ise önemli mevkilere getirildiği bir kurumdu. Devlet teşkilatlanmasının tamamlandığı II. Mehmed döneminde (1451-1481) ve onun düzenlediği *Kanunname*'ye göre saray teşrifat kuralları belirlenmiş, sadece erkeklerden oluşan enderun ile kadınlardan oluşan harem kısmı bu dönemde teşkilatlandırılmıştı. Osmanlı saray hareminin, gerek mimari açıdan gerekse teşkilat olarak kurumsallaşması ve klasik biçimine ulaşması ise çeşitli aşamalardan sonra gerçekleşti.

Osmanlı padişahları kuruluştan itibaren komşu beyliklerin ve hanedanların prensesleriyle evlenerek siyasi bir güç kazandılar. 15. yüzyıl ortalarına gelindiğinde ise padişahlar yasal evlilikler yapmak yerine, köle kökenli cariyelerle evlilik hayatı yaşamaya başladılar. Cariyelerle nikâhsız yaşama geleneğini başlatan ilk Müslüman devlet değildi, Abbasi halifeleri de yasal evliliklerin yanı sıra cariyelerle nikâhsız yaşayarak hanedan soyunun devamlılığını sağlamışlardı.[6]

---

2 Özaydın-Bozkurt, "Harem", s. 132, 133.

3 İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2008, s. 145, 146.

4 Kathryn M. Ringrose, "Women and Power at the Byzantine Court", *Servants of the Dynasty Palace Women in World History*, Ed. Anne Walthall, University of California Press, 2008, s. 67, 68.

5 Deniz Esemenli, "Harem", *TDİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 141.

6 Peirce, *a.g.e.*, s. 35, 37, 38.

IV. Mehmed'in Saltanat Yılları, Harem Yaşamı ve Dönemindeki Eğlence Anlayışı

IV. Mehmed'in Saltanat Yılları

Sultan İbrahim ve Hadice Turhan Sultan'ın oğlu olarak 2 Ocak 1642'de dünyaya gelen IV. Mehmed, babasının dengesiz davranışları nedeniyle büyük valide Kösem Sultan'ın, devlet adamlarının ve yeniçerilerin desteğiyle 8 Ağustos 1648'de Osmanlı tahtına çıkarıldı. Sultan İbrahim ise taraftarlarının tekrar tahta çıkarma girişimi nedeniyle devlet adamları ve yeniçerilerin ittifakıyla öldürüldü. Yedi yaşında tahta çıkan Sultan Mehmed için 1687 yılına kadar sürecek olan otuz dokuz yıllık bir saltanat dönemi başladı.[177] Osmanlı tarihinin kritik bir döneminde hüküm süren, ancak etkili bir rol üstlenemeyen IV. Mehmed'in[178] ava aşırı düşkünlüğünde ve devlet yönetimindeki ilgisiz tavırlarında çok küçük yaşta tahta çıkmasının etkisinin olduğu söylenir. Saltanatı boyunca kendi görevlerini başkalarının üstlenmiş olması da padişahın bu rahat tavırlarını belirleyen önemli bir unsurdu. IV. Mehmed'in hükümdarlığının ilk sekiz yılında devletin yönetimi Kösem Sultan, Hadice Turhan Sultan ve onların yardımcısı olan Meleki Kalfa gibi harem kadınları ile bunların taraftarlarının elindeydi. Ocak Ağaları'nın desteğini alan Kösem Sultan Dönemi'nde Venedikliler ile süren savaşlar, Melek Ahmed Paşa'nın sadrazamlığında (1650) ortaya çıkan enflasyon, rüşvet ve yolsuzlukların sebep

---

[177] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi '-Nâmesi*, (Haz. Fahri Ç. Derin), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 7, 8; Abdülkadir Özcan, "Mehmed IV", *TDİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 414.

[178] Bk. Resim 3.

olduğu karışıklıklar, İstanbul esnafının ve halkının ayaklanmasına yol açmıştı. Kösem Sultan, annesini idare etmenin kolay olacağını düşünerek IV. Mehmed yerine Şehzade Süleyman'ı tahta geçirmeyi planlarken 2 Eylül 1651'de saray ağaları tarafından öldürüldü[179]

Kösem Sultan'ın ardından devlet idaresinde Hadice Turhan Sultan ile saray ağalarının beş yıl kadar sürecek iktidarı başladı. Bu dönemde sadrazamlığa getirilen Tarhuncu Ahmed Paşa, bütçe açığını kapatmak ve devletin gelirini artırmak gibi önemli mali atılımlar gerçekleştirdi ancak aldığı önlemlerin ve vergilerin tepki çekmesi üzerine görevden alındı.[180] Sadrazamların sürekli olarak değiştiği, Köprülü Mehmed Paşa'ya gelinceye kadar on bir sadrazamın atandığı dönemde[181] aziller ve tayinler Hadice Turhan Sultan'ın hatt-ı hümayunlarıyla gerçekleşiyordu, artık bütün idare onun elindeydi.[182]

Ancak Turhan Sultan devlet işlerini yürütürken, Darüssaade Ağası Uzun Süleyman Ağa ve Meleki Kalfa'nın etkisinde kalıyordu. Haremde önce Kösem Sultan'a hizmet eden Meleki Kalfa daha sonra Turhan Sultan'ın maiyetine girmiş ve onun tarafından bir içoğlanı olan valide sultanın kahvecibaşısı Şaban Ağa ile evlendirilerek azad edilmişti. Meleki Hatun 1656 olaylarında kocasıyla birlikte öldürülene kadar, harem ile dış dünya arasında aracılık görevi yaptı.[183] Uzun Süleyman Ağa'dan sonra onun yerine atanan Behram Ağa, Hazinedar Ağa, Valide Ağası da Turhan Sultan'ın diğer yardımcılarıydı. Onların isteklerine göre hareket eden Turhan Sultan, birtakım rüşvetlerin alınmasına, yolsuzlukların yapılmasına, değersiz kimselerin iş başına getirilmesine alet oldu.[184] Sadrazam Süleyman Paşa'nın asker ulufesini züyuf[185] akçeden vermesi ve askerlerin bazılarına maaş verilmemesi sonucunda Çınar Vakası (4 Mart 1656) yaşandı. At Meydanı'nda toplanan sipâh ve yeniçeriler, 30 kişinin adının yer aldığı

[179] Özcan, "Mehmed IV", s. 414-417.

[180] Özcan, "Mehmed IV", s. 415.

[181] *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (Haz. Mustafa Cezar, Server R. İskit, Zarif Orgun, Nail İnal), IV. Cilt, Baha Matbaası, İstanbul 1960, s. 2190-2197.

[182] M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK, Ankara 2001, s. 58.

[183] Lucienne Thys Şenocak, *Hadice Turhan Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, (Çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 85.

[184] Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 58.

[185] Ayarı düşük hileli olarak basılmış madeni para.

İKİNCİ BÖLÜM

IV. MEHMED'İN HAREMİNDEKİ SANATÇI CARİYELER

Sanatçı Cariyelerin Temin Edilme Biçimleri ve Fiyatları

1676-1681 yılları arasında IV. Mehmed'in haremine çok sayıda sanatçı cariye alındı. İncelenen belgelerde sanatçı cariyelerin, Harem-i Hümâyûn, Enderûn-ı Hümâyûn ve Rikâb-ı Hümâyûn için alındığı ifade edilir.[1] Bu terimlerden enderun ve haremi birbirinden farklı unsurlar olarak düşündüğümüzde, enderuna cariye alınması şaşırtıcı gelmektedir. Ancak iç içe geçmiş bu iki kurumun ikisine birden Harem-i Hümâyûn denildiği gibi[2] Enderûn-ı Hümâyûn da denilmekteydi. Enderuna cariye alımı söz konusu olduğunda ise, enderundan kast edilen enderunun kadınlar kısmıydı.[3] Rikâb-ı Hümâyûn ise bir yere giden padişahın maiyetinde bulunanlara denmekteydi.[4] Padişahın rikabına alınan bu cariyelerin de padişahın bulunduğu yere yani haremine alınan cariyeler olduğu anlaşılır.

Farklı niteliklere sahip bu cariyelerin; hangi sanatta usta oldukları, kimlerden alındıkları, fiyatları ve çoğu zaman da adları tespit edilebilmektedir. Harem için genellikle musikide ve seyirlik oyunlarda usta olan cariyeler tercih edilirken; bu tercihin, dönemin sanat ve eğlence anlayışına dair deliller sunduğu da açıktır. Musiki konusunda usta olan cariyeler ise çoğunlukla tanbur veya çöğür çalıyordu. Bir çalgının ustası olanlar aynı zamanda hanende veya oyuncuydu. Seyirlik oyunlarda usta olanların içinde; kuklabaz[5], ha-

---

1 BOA. DBŞM. D. 373; KK. 1711, 1986; MAD. 4040, 4042; İE. SM. 1122

2 Uzunçarşılı, *Osmanlı*

3 *Albertus Bobovius ya da Santûri Ali Ufki Bey'in Anıları*, s. 25.

4 Rikâb-ı Hümayûn "padişahın atının üzengisi" anlamına da gelir. Bk. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Bilimevi Basın Yayın, İstanbul 2010, s. 545; Kanar, *a.g.e.*, 2. C., s. 2833.

5 Kukla oynatan usta. Bk. Taner, And, Nutku, *a.g.e.*, s. 62.

yalbaz[6] ve lubetbaz cariyelerin yanı sıra taklabaz[7] ve canbaz cariyeler de yer alıyordu.

Hareme alınan sanatçı cariyelerin bedeli olan paralar ise Hazine-i Amire'den (dış hazine) ödeniyordu. 36.000-204.000 akçe arasında değişen fiyatlara satın alınan cariyelerin, devlet erkânının kadın yakınlarından ve diğer bazı hanımlardan alındığını gösteren çeşitli kayıtlar bulunmaktadır.[8] Vezir İbrahim Paşa'nın hanımı ve Haydar Paşa'nın kız kardeşi sanatçı cariyelerin temin edildiği kişilerden bazılarıydı. 1677 yılında padişahın rikâbı için İbrahim Paşa'nın hanımından 102.000 akçeye taklabaz ve canbaz Şehnaz ile 66.000 akçeye taklabaz Gülbeyaz alındı (Bk. Belge 1).[9] Cariyelerin hünerlerine baktığımızda ise bunların herhangi bir şenlik esnasında sergilenebilecek seyirlik oyunlar oldukları görülür. Bunun yanı sıra 1676 yılının ağustos ayında hareme alınan taklabaz Şehnaz ile Alemşan, Çerkes ve Ruşen isimli cariyelerin sahibi de İbrahim Paşa'nın hanımı idi.[10] Anlaşılan o ki İbrahim Paşa'nın hanımı haremin önemli cariye kaynaklarından biriydi. 1677 yılında ise Haydar Paşa'nın kız kardeşinden musiki ustası bir cariye alındı.[11] 72.000 akçe tutarındaki cariye Avcı tanburî ve dairezendi.[12] Devlet erkânından Müteveffa Mahmud Kethüda'nın kızı da hareme alınan emsalsiz bir cariyenin sahibiydi. 1677 yılında 204.000 akçeye kethüdanın kızından alınan Latife, hanende, tanburî, kemanî[13], kanunî[14] ve santûrî olarak nite-

---

6 Hayal oyunu ustası. (Perde arkasında çeşitli tasvirlerin, resimlerin gölgeleri gösterilerek oynatılan oyunun ustası) Bk. Taner, And, Nutku, *a.g.e.*, s. 46

7 Takla atarak hüner gösteren oyuncudur. Bk. Taner, And, Nutku, *a.g.e.*, s. 103.

8 BOA. AE. SMMD. IV. 8118, 10807; DBŞM. D. 215, 373; KK. 1711, 1986; MAD. 4040, 4042; İE. SM. 1122

9 BOA. MAD. 4042. s. 97; KK. 1711. s. 79.

10 BOA. AE. SMMD. IV. 10807.

11 BOA. MAD. 4042. s. 96; KK. 1711. s. 79, KK. 1980. s. 50, KK. 1983. s. 29.

12 Daire (tam daire biçimindeki def) vuran hanende ki defzen de denir. Daireyi çoğu kez yalnız serhanende vurur ve faslı idare ederdi. Dairenin kasnağında küçük zilleri de olurdu. Bk. Öztuna, *a.g.e.*, s. 72, Sir James W Redhouse, *Turkish and Englih Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006, s. 886.

13 Türk musikisinde yaylı bir saz olan "kemânçe" (Bk. Resim 5) ustalarına kemânî denir. Bk. Öztuna, *a.g.e.*, s. 192. Evliya Çelebi 17. yüzyılda devrin usta kemençecilerini kemanî olarak nitelendirmektedir. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, s. 343.

14 Kanûn dikdörtgen şeklinde; yalnız sol ucu kıvrık ve uzanmıştır. Bu şekilde tahta

lendiriliyordu (Bk. Belge 2).[15] Bu cariye birden fazla çalgı çalabilmesi ve yüksek bir fiyata mal olması açısından ilginç bir örnektir.

Haremin sanatçı cariyelerinin temin edildiği kişiler arasında Şehirli Hanım, Derviş Ali'nin kızı, Yahudi Mamul ve Abdüsselam Çelebi de yer alıyordu. Dairezen ve lubetbaz bir cariye olan Rukiye, 1677 yılında Şehirli Hanım'dan alındı.[16] Bir yıl sonra aynı kişiden Avcı isimli bir cariye de hareme alındı. Cariye Avcı'nın hüneri bilinmese de 300.000 akçeye mal olduğu tespit edilebilmektedir. Şehirli Hanım'dan alınan ve çok nitelikli bir cariye olabileceği düşünülen Avcı'nın fiyatı, bu çalışma kapsamındaki en yüksek fiyat olması nedeniyle önemlidir.[17] Hüner sahibi cariyelerin toplumun çeşitli kesimlerinden temin edilebildiğini gösteren başka örneklere de rastlanır. Tarikat mensubu olabileceği düşünülen Derviş Ali'nin kızından 1677 yılında harem için Çerkes Leman isimli lubetbaz bir cariye[18] ile aynı yıl Mamul isimli bir Yahudi'den tanburi, hanende ve oyuncu bir cariye olan Latife[19] ve 1678 yılında Abdüsselam Çelebi'den kuklabaz cariye Andelib alındı. [20]

Bunun yanı sıra bazı kişilerin, cariyeleri yetiştirip satmayı iş edindikleri anlaşılıyor. Bu dönemde saraydaki cariyelerin Usturacı Mehmed Çelebi'nin evinde eğitim aldıkları tespit edilmekle birlikte, aynı kişinin hüner sahibi cariyeleri sattığı da biliniyor.[21] Bu açıdan bakıldığında Usturacı Mehmed'in bu amaca hizmet eden bir iş yerinin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Hem musiki hem de seyirlik oyunlar konusunda usta olan harem cariyelerinin Usturacı Mehmed'den alındığı tespit edilmektedir. 1677 yılında padişahın rikâbı için Usturacı Mehmed'den 360.000 akçeye dört sanatçı cariye alındı. Cariyelerden Çerkes Maksud, hanende ve çöğürcü; Ümmühan,

---

bir tabla üzerinde teller vardır. Bu tabla kucağa alınır. İşaret parmaklarındaki dipsiz yüksüğe tutturulmuş mızrapla çalınır. (Bk. Resim 9) Bu çalgının ustasına da kanûnî denir. Bk. Öztuna, *a.g.e.*, s. 181.

15 BOA. MAD. 4042. s. 93; KK. 1980. s. 45, KK. 1983. s. 25.

16 BOA. MAD. 4042. s. 96; KK. 1711. s.79, KK.1980, s. 50.

17 BOA. KK. 1711. s. 176.

18 BOA. MAD. 4042. s. 96; KK.1980, s. 50, KK. 1983. s. 29.

19 BOA. MAD. 4042. s. 103; KK. 1711. s. 89, KK. 1980. s. 56, KK. 1983. s. 41.

20 BOA. AE. SMMD. IV. 8118; KK. 1711. s. 156.

21 BOA. DBŞM. D. s. 8, 9, 10; KK. 1986. s. 17; MAD. 4040. s. 55, 59, 61, 70, 74…, MAD. 4042., s. 103…

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

AE. SMMD. IV. 3624, 3633, 3634, 3656, 5154, 5203, 5205, 5206, 5226, 5227, 5228, 5322, 5453, 6156, 6157, 6158, 6159, 7146, 7637, 7638, 7639, 7640, 7641, 7642, 7664, 8118, 8119, 8604, 8781, 10807, 10816, 10817, 11834, 11837, 11838, 11839, 11845, 11848.

İE. SM. 276, 549, 552, 555, 710, 877, 882, 883, 884, 885, 887, 923, 946, 947, 949, 980, 999, 1082, 1111, 1121, 1122, 1265, 1309, 1317, 1327, 1334.

DBŞM. D. 215, 315, 373.

KK. 1711, 1980, 1983, 1986, 1987, 1990.

MAD. 2488, 4039, 4040, 4042, 4047, 4501, 4754, 4959.

Topkapı Sarayı Arşivi

D.1118, D.1219, D. 4946.

KAYNAK VE İNCELEME ESERLER

Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi '-Nâmesi, (Haz. Fahri Ç. Derin), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

AHMED LUTFİ EFENDİ, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi* (1-8), Yeni Yazıya Aktaran: Ahmet Hazerfen, Tarih Vakfı- Yapı Kredi Yayınları, 8. Cilt, İstanbul 1999.

Albertus Bobovius ya da Santûri Ali Ufki Bey'in Anıları: Topkapı Sarayı'nda Yaşam, Sunan ve Notlayanlar: Stephanos YERASIMOS, - Annie Berthier, Çev. Ali Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002.

AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

AFYONCU, Erhan- DEMİR Uğur, *Turhan Sultan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, OSAV, İstanbul 2000.

AKSOY, Bülent, *Avrupalıların Gözüyle Osmanlılarda Musiki*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003.

_____, *Geçmişin Musiki Mirasına Bakışlar*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2008.

_____, "Itrî", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, C.4, s. 114-115.

AKÜN, Ömer Faruk, "Divan Edebiyatı", *TDİA*, C. 9, 1994, s. 389-427.

AKYILDIZ, Ali, "Valide Sultan", *TDİA*, C. 42, 2012, s. 494-499.

_____, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

ALDERSON, A. D., *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, Yayına Haz. Mustafa Armağan, Çev. Şefaettin Severcan, Yeni Şafak, İstanbul 1999.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

AND, Metin, "Çarşı Ressamları", *İstanbul*, 1992, S. I, s. 115-121.

_____, "Çengiler ve Köçekler", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 7, S. 2 Mart 1968, 25-29.

_____, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977.

_____, "Karagöz Üzerindeki Bilgilere Yeni Katkılar", *Karagöz Kitabı*, Haz. Sevengül Solmaz, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 21-48.

_____, *Kırk Gün Kırk Gece*, Taç Yayınları, İstanbul 1959.

_____, *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, "Sanatçı Cariyeler", *Sanat Dünyamız, Yaratıcı Osmanlılar*, S. 73, İstanbul 1999, s. 69-77.

ANGIOLELLO, Giovan Maria, *Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor, Fatih Sultan Mehmed*, Orijinal Adı: *Historia Turchesca*, Çev. Pınar Gökpar, Profil Yayıncılık, İstanbul 2011.

ARSLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatında Manzum Sürnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1999.

ATA, Songül Karahasanoğlu, "Osmanlı Dönemi Halk Müziği Örneklerine Bir Bakış", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, Ankara 1999, s. 735-738.

ATÇIL, Abdurrahman, "Osmanlı Haremine Dört Farklı Bakış", *Divân İlmî Araştırmalar*, S. 15 (2003/ 2), s. 247-258.

AYDIN, M. Akif-HAMİDULLAH, Muhammed, "Köle", *TDİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 237-246.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul 2000.

BEHAR, Cem, *Ali Ufkî ve Mezmurlar*, Pan Yayıncılık, İstanbul 1990.

_____, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz*, YKY, İstanbul 2006.

_____, *Musikiden Müziğe- Osmanlı/ Türk Müziği: Gelenek ve Modernlik*, YKY. İstanbul 2008.

_____, "Osmanlı Musikisi Geleneği", *Türkiye Tarihi-Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, C. 3, Ed. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi 2011, s. 465-466.

_____, *Şeyhülislâm'ın Müziği-18. Yüzyılda Osmanlı/ Türk Musikisi ve Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin Atrabü'l Âsâr'ı*, YKY, İstanbul 2010.

BİLGİCİOĞLU, Banu, "Sarây-ı Atîk-i Âmire", *TDİA*, C.36, 2009, s.122-125.

BOSTAN, İdris, "Kuyûd-ı Mühimmat Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri*, 30-31 Mayıs 1994, İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1995, 143-163.

BULUT, Yücel, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, Yöneliş Yay. İstanbul 2002.

ÇALIŞLAR, Aziz, *Tiyatro Ansiklopedisi*, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

DANİŞMEND, İsmail Hâmi, "Eski Osmanlılarda Tiyatro ve Opera", *Musiki Mecmuası,* Osmanlı ve Musiki/Özel Sayı, Yıl: 52, S. 465, Haziran 1999, s. 36-47.

_____, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, Türkiye Yayınevi İstanbul.

DAVIS, Fanny, *Osmanlı Hanımı*, Çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul 2009.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekaiyât*, Haz. A. Özcan, T.T.K., Ankara, 1995.

D'OHSSON, I.M., "Harem-i Hümayun", Çev. Ayda Düz, *Hayat Tarih Mecmuası*, S.9, İstanbul 1972, s. 1-32.

_____, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, Çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser.

DUYURAN, Dürrüşehvar, *Topkapı Sarayındaki Tasvirleriyle Karagöz*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

ENGİN, Nihat, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

ENGİN, Nihat, "Osmanlıda Kölelik", *TDİA*, C. 26, Ankara 2002, S. 246-248.

ERALP, Nejat, "Osmanlı'da Mehter", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, Ankara 1999, s. 741-750.

ERDEM, Y. Hakan, *Osmanlıda Köleliğin Sonu, 1800-1909*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

ESEMENLİ, Deniz, "Harem", *TDİA*, C. 16, İstanbul 1997, S. 138- 152.

"Esir, Esirciler", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 10, Koçu Yayınları İstanbul 1971, s. 5269-5274.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2006.

EVREN, Burçak- CAN, Dilek Girgin, *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1997.

FARMER, Henry George, *On Yedinci Yüzyılda Türk Çalgıları*, (Çev. İlhami Gökçen), TC. Kültür Bakanlığı, Ankara 1999.

FAROQHI, Suraiya, "Female Costumes in Late Fifteenth-Century Bursa", *Otoman Costumes Fron Textil to Identity*, Edited by Suraiya Faroqhi and Christoph K. Neumann, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 81-91.

FATİH SULTAN MEHMED, *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi İstanbul 2007.

FELDMAN, Walter, "Hâlâ Gizemini Koruyan Bir Besteci Itrî", Çev. İdil Eser, *Sanat Dünyamız* (*Yaratıcı Osmanlılar*), S. 73, İstanbul 1999, s. 250-254.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*", Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

FONTON, Charles, *18. Yüzyılda Türk Müziği*, Çev. Haz. Cem Behar, İstanbul 1987.

GALLAND, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-73)*, 2 Cilt, Çev. Nahid Sırrı Örik, TTK, Ankara 1998.

GÜRSU, Nebver, Türk Dokumacılık Sanatı-Çağlar Boyu Desenler, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1988.

HAMMER-Purgstall, Joseph, Freiherr Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (Mehmet Ata, Mümin Çevik, Erol Kılıç), Üçdal Neşriyat İstanbul 1998.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.

İNCİCİYAN, P. Ğ., *XVIII. Asırda İstanbul*, Çev. Hrand D. Anreasyan, İstanbul Matbaası 1956.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Harem", *TDİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 135-138.

_____, "Sadrazam", *TDİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 415-419.

İREPOĞLU, Gül, *Levnî (nakış, şiir, renk)*, T.C Kültür Bakanlığı, İstanbul 1999.

KABBANİ, Rana, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, Çev. Serpil Tuncer, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1993.

KANBOLAT, Hasan –TAYMAZ, Erol, "Kafkas-Osmanlı İlişkileri ve Köle Ticareti", *Tarih Toplum*, C. 14, S.79, Temmuz 1990, s. 35-44.

KANAR, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 2 Cilt, Say Yayınları İstanbul 2009.

KANTEMİROĞLU, *Kitab-ı İlm-ül Mûsikî' alâ vechi'l-Hurûfât* (Mûsikîyi

Harflerle Tespit ve İcra İlminin Kitabı), Haz. Yalçın Tura, I. C., YKY İstanbul 2001.

KARA, Yıldıray, *Osmanlı'da Kadın Saltanatı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

KARATAŞ, Ali İhsan, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", *İstem*, Yıl 5, S. 9, 2007, s.135-162.

KAZAN, Hilal, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

KOCAARSLAN, Murat, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi*, Kitap Yayınevi İstanbul 2014.

KOÇU, Reşad Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1969.

KÖMÜRCİYAN, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul*, Çev. H.D Andreasyan, Neşr. Kevork Pamukciyan, İstanbul 1988.

Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

KURT, Abdurrahman, "Osmanlı Toplumunda Poligami," *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, C. 5, Ankara 1999, s. 397-406.

KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.

LEVEND, Agâh Sırrı, *Nabi'nin Sûrnamesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1944.

LEWİS, Bernard, *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik*, Truva Yayınları, İstanbul 2006.

MANTRAN, Robert, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul 1991.

MEHMED HALİFE, *Târih-i Gılmânî*, Haz. Kamil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser: 74, İstanbul 1976.

MELLING, M., *Voyages pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore, d'après les dessins de M. Melling*, Yayınlayanlar: MM. Treuttel-Würtz, 1819 Paris; Tıpkı baskıya Nezaret Eden: Şevket Rado, İstanbul 1969.

MILLER, Barnette, *Beyond The Sublime Porte The Grand Seraglio of Stambul*, New Heaven: Yale University Press, 1931.

MONTAGU, Lady Mary Wortley, *The Turkish Embassy Letters*, Text Edited and Annotated by Malcolm Jack, Published by Virago Press, London 2007.

Mufassal Osmanlı Tarihi, Haz. Mustafa Cezar, Server R. İskit, Zarif Orgun, Nail İnal, IV. Cilt, Baha Matbaası, İstanbul 1960.

NAÎMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Târih-i Na 'imâ*, Haz. Mehmet İpşirli, C. IV., Ankara 2007.

NECİPOĞLU, Gülru, *15.ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı – Mimari, Tören ve İktidar*, YKY 2007.

NİCOLAS DE NİCOLAY, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğu'nda*, Çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, Ed. Marie-Christine Gomez-Géraud, Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

NUTKU, Özdemir, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*, TTK, Ankara 1987.

OSMAN, Rıfat, *Edirne Sarayı*, Yay. Süheyl Ünver, TTK, Ankara 1989.

"Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler: Kölelik", *Tarih ve Toplum*, S. 1, Ocak 1984, s. 56-63.

OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid* (Hatıralarım), İstanbul 1986.

ÖRİK, Nahid Sırrı, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

ÖZAYDIN, Abdülkerim-BOZKURT, Nebi, "Harem", *TDİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 132-135.

ÖZCAN, Abdülkadir, "IV. Mehmed", *TDİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 414-418.

_____, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *TDİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 246-249.

ÖZTUNA, Yılmaz, "Osmanlı-Türk Toplumunda Köleler ve Cariyeler", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 25, S. 3, Mart 1977, s. 8-12.

_____, *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, 1-2 Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

_____, "Osmanlı-Türk Toplumunda Köleler ve Cariyeler -2", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 25, S.4, Nisan 1977, s. 9-14.

_____, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2000.

ÖZTÜRK, Said, "Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, C. 5, Ankara 1999, s. 407-411.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 Cilt, MEB, İstanbul 1971.

PAMUK, Şevket, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.

PARLA, Jale, Efendilik, *Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

PARLATIR, İsmail, *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, TTK Yayınları, Ankara 1992

PEİRCE, P. Leslie, *Harem-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

PENZER, N.M., *Harem*, Çev. Doğan Şahin, Say Yayınları, İstanbul 2000.

PEYRAUBE, Emmanuelle, "Antoine Galland'ın Binbir Gece Masalları'nda Batı'nın Bir Hayali Olarak Doğu", *Toplumsal Tarih*, S. 187, Temmuz 2009, s. 40-46.

RAŞİD EFENDİ, *Tarih-i Raşid*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1865, C. 1.

REDHOUSE, Sir James W., *Turkish and Englih Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.

RİCAUT, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Tercüme: Halil İnalcık, Nihan Özyıldırım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2012.

RINGROSE, Kathryn M. "Women and Power at the Byzantine Court", *Servants of the Dynasty Palace Women in World History*, Ed. Anne Walthall, University of California Press, 2008.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişim Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı (1981) , s. 67-138.

SAİD, Edward, *Oryantalizm*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayın, 4. Basım, İstanbul 1999.

SAKAOĞLU, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2009.

_____, *Saray-ı Hümayun Topkapı Sarayı*, İstanbul 2002.

_____, "Saraylardan Konaklara Cariyeliğin Binbir Yüzü", *Popüler Tarih*, S. 5, Ekim 2000, s. 26-31.

SAKAOĞLU, Necdet –AKBAYAR Nuri, *Binbir Gün Binbir Gece-Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, DenizBank, İstanbul 1999.

SANCAR, Aslı, *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2009.

SARICIK, Murat, *Batılı Kölelik Anlayışı Karşısında Osmanlı'da Kölelik, Cariyelik ve Harem*, Isparta 1999.

SAZ, Leyla, *Haremin İçyüzü*, Milliyet Yayın, 1974.

SEVENGİL, Refik Ahmet, *Eski Türklerde Dram Sanatı*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969

_____, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 1990.

SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

SİLAHDAR FINDIKLI MEHMED AĞA, Silahdar Tarihi, 2 cilt, İstanbul 1928.

Sûrnâme. Sultan Ahmed'in Düğün Kitabı, Yayın Koordinatörü: Ahmed Ertuğ, Bern 2000.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmus-ı Türkî*, Kapı Yayınları İstanbul 2009.

ŞENOCAK, Lucienne Thys, *Hadice Turhan Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, Çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

TANER, H., AND M., NUTKU Ö., *Tiyatro Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi 1966.

TANRIKORUR, Çinuçen, *Osmanlı Dönemi Türk Musikisi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005.

TAVERNİER, Jean Baptiste, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Ed. Necdet Sakaoğlu, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

TAHİROĞLU, Bülent, "Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan, C. XLV-XLVII, S.1-4, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1982, s. 649-676.

TEKTAŞ, Nazım, *Haremden Taşanlar*, Çatı Kitapları, İstanbul 2004.

TEZCAN, Hülya, *Atlaslar Atlası: Pamuklu, Yün ve İpek Kumaş Koleksiyonu*, Çev. Robert Bragnir, YKY, İstanbul 1993.

THEVENOT, Jean, *1655-1656 Türkiye*, (Çev. Nuray Yıldız), İstanbul 1978.

TİMUR, Tamer, "Müftü Bahaî Efendi, Bektaş Ağa ve İngiliz Elçisi: 1649-1651", *Yapıt*, S. 49/4, Nisan/Mayıs 1984, s. 40-43.

TOLEDANO, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Çev. Hakan Erdem, Türkiye Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi-II. Kitap*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

TURSUN BEY, *Târîh-i Ebü'l-feth*, Haz. Mertol Tulum, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.

ULUÇAY, M. Çağatay, "XVIII. Asırda Harem", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Mart 1962-Eylül 1963, İstanbul 1963, s. 269-273.

_____, *Harem* II, TTK Ankara 1992.

_____, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980.

USLU, Recep, "XVII. Yüzyılın Büyük Bestekârlarından Itrî", *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı IV*, S. 34., Temmuz-Ağustos 2000, s.533-537.

UZUNÇARŞILI, İ.H, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK Basımevi, 1988.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C.III/ I. ve II. Bölüm, TTK Basımevi, Ankara 2009.

DİZİN

Afife Kadın 71, 72, 87, 88

Ahmed Kolu 79, 82, 83, 113, 114, 116, 118, 125, 147, 148, 149, 154, 155

Albertus Bobovius 22, 34, 59, 60, 62, 75, 86, 87, 91, 107, 159

Atlas 132, 137, 141, 144, 145

Birgevî Efendi 79

Boğasi 138, 139, 140, 144, 145

Çakşır 137, 138, 141, 142, 143, 144

Çerkes 44-47, 92-97, 99, 122, 126

Cevahir Kolu 79, 83

Çintiyan 137, 138, 139, 140, 143, 144

Çöğür 122, 140, 188

Çöğürcü Osman 108, 109, 110, 117, 122, 131, 140, 147, 148, 149, 153, 178, 179

Çuka 133, 144

Darüssaade 37, 65, 98

Darüssaade Ağası 65, 98

Destar 131, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144

Destar köşe 134, 140, 141

Dolama 137, 144

Edik 132, 139

Edirne Sarayı 35, 69, 70, 74, 101, 164

Edirne Şenliği 24, 77, 164

Eğlence 61, 64, 75, 78, 165

Enderun 22, 34, 35, 36, 95, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 131, 152, 163, 165

Enderûn-ı Hümâyûn 34, 91

Entari 137, 140, 141, 142, 143, 144

Esir 43, 44, 47, 162

Esirci 43, 94, 98

Esir hanı 44

Esir pazarı 44

Eski Saray 22, 29, 30, 31, 38, 41, 54, 55, 58, 62, 71, 74, 75, 88, 96, 98

Evliya Çelebi 83, 92, 102, 104, 106, 110, 113, 120, 121, 125, 126, 127

Ferace 137, 144

Gülnuş Sultan 70, 71, 72, 73, 74, 124

Hadice Sultan 81, 83

Hadice Turhan Sultan 64, 65, 70, 124, 166

Halvet 60

Halveti 80

Hanende 61, 102, 104, 105, 106, 116, 117, 123, 156

Harçlık 147

Hare 133, 138, 140, 144

Harem 18, 21, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 46, 47, 49,

52, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 62, 64, 69, 73, 91, 96, 104, 105, 108, 113, 114, 116, 137, 139, 140, 141, 150, 151, 152, 153, 159, 161, 162, 164, 165, 166, 182, 190

Haremağaları 37

Harem-i Hümâyûn 34, 91, 96

Haseki 30, 39, 72, 73, 74, 124, 145

Haseki sultan 39, 145

Has oda 35, 56

Hatayi 144, 145

Hayalbaz 94, 115, 126

Haydar Paşa 92

Hazine-i Amire 92

Haznedar 55

İkbal 52

Itrî 77, 81, 102, 103, 104, 105, 117, 123, 160, 162, 166

Kadın 31, 41, 45, 46, 49, 52, 53, 65, 66, 69, 70, 72, 87, 163, 165, 166, 167, 188

Kadın efendi 31, 52

Kadızadeliler 78, 80

Kafkas 44, 47, 162

Kaftan 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144

Kalfa 64, 65, 121

Kantemiroğlu 102, 103, 123

Kanun 186

Kanunî 95, 192

Kapama 138, 144

Karagöz 12, 82, 128, 129, 160, 161

Kavuk 137, 139, 140, 142, 143, 144

Keman 120, 184

Kemanî 95

Kemani Ahmed 106, 121

Kırım 22, 43, 47, 102

Koçu 43, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 162

Köle 37, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 160, 162, 166

Kölelik 17, 23, 24, 39, 42, 43, 44, 49, 53, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167

Köprülüler 69

Kukla 91, 126, 128, 129, 150, 151, 192

Kuklabaz 94, 95, 126

Kuklacı Karabaş Derviş Ali 115, 118, 126

Kuşak 137, 141, 143, 144

La Croix 82

Lale Devri 69, 76

Londra çukası 133, 151

Londrine çukası 133, 134, 135, 137, 138, 141, 143, 145

Lubetbaz 114, 125, 154

Makrama 139, 144

Marquis de Nointel 82, 84

Martelis 112, 113, 117, 122, 149

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 67, 68, 112, 164

Meşk 119, 120, 160

Mest 132

Mevlevi 80, 103

Mülk-i menfaat 50

Musâhib Mustafa Paşa 77, 81, 83

Musikari İbrahim Çelebi 111

Musiki 11, 75, 76, 77, 84, 91, 94, 99, 101, 102, 106, 119, 151, 159, 160, 161, 167

Nafaka 147

Nefir 109

Nefiri Ahmed Çelebi 109, 122

Nefiri Aydın 110, 122, 148, 156

Ney 87, 110, 185
Neyzen Mehmed 110, 111, 117, 122, 131, 142, 148, 149, 150, 152
Nüzûl 97
Ottaviano Bon 21, 44, 45, 54, 58
Oyuncu 95
Pabuç 132
Padişah 39, 41, 51, 55, 62, 66, 67, 69, 70, 73, 75, 78, 79, 81, 97, 129
Petko Kolu 79
Rakkas 118
Rakkase 195
Receb Çelebi 103, 104, 105, 117, 123, 143, 148, 149, 152, 154, 156
Rikâb-ı Hümâyûn 91
Sandal 137, 139, 141, 144, 145
Santûrî Ali 107, 118, 143, 150
Sazende 116, 125, 150, 156
Şehzade 65, 71, 73
Şeyhülislâm Es'ad Efendi 77, 123, 161
Sincan boğasisi 145
Tanbur 79, 150, 184, 188
Tanburî 95, 116
Tanburi Angeli 106, 107, 156
Târih-i Gılmânî 66, 69, 79, 82, 163
Terpuş 141, 144
Topkapı Sarayı 11, 13, 19, 20, 21, 22, 23, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 40, 56, 58, 59, 69, 71, 74, 75, 101, 128, 151, 159, 161, 163, 164, 165, 166, 182
Usturacı Mehmed 93, 94, 95, 98, 100, 114, 115, 116, 117, 118, 126, 127, 130, 137, 138, 147, 148, 149, 151, 152, 154, 155, 156, 176, 181
Valide sultan 38, 39, 57
Vanî Mehmed Efendi 79
Vezir İbrahim Paşa 92
Yaşmak 135, 144
Yevmiye 117, 147, 149
Zıbın 137, 138, 139, 140, 142, 144